

II. ΔΟΚΙΜΙΑΚΟ ΥΛΙΚΟ

6.1. Γλώσσα και έθνος

Φυσικοί αλλά και πολιτισμικοί προσδιορισμοί συνέχουν ένα σύνολο ανθρώπων και συνδέουν τα μέλη του με κοινή εθνική συνείδηση και ταυτότητα. Στους φυσικούς υπάγεται η φυλετική καταγωγή και ο εθνικός χώρος, δηλαδή τα σύνορα, και στους πολιτισμικούς η θρησκεία, το ιστορικό παρελθόν, τα ήθη και τα έθιμα.

Ανάμεσα στους δεύτερους τη σημαντικότερη θέση κατέχει δικαιωματικά η γλώσσα. Και αυτό για δύο κυρίως λόγους. Από τη μια, αποτελεί το πολιτισμικό σύνορο, που ξεχωρίζει την ομόγλωσση κοινότητα από κάθε αλλόγλωσση και δημιουργεί στα μέλη της τη συνείδηση του εθνικού «εμείς». Από την άλλη, είναι το αδιάψευστο τεκμήριο της ιστορικής συνέχειας του λαού, ο μάρτυρας της διαχρονικής παρουσίας του στο ιστορικό γίνεσθαι. Με την πρώτη ιδιότητα στενεύει τις σχέσεις των ανθρώπων και σφυρηλατεί κοινούς πολιτισμικούς δεσμούς και με τη δεύτερη νοσηματοδοτεί την τωρινή παρουσία τους ως ιστορική στιγμή μιας εθνικής πορείας στο χρόνο.

Άλλωστε το έθνος δε γεννιέται· γίνεται. Και γίνεται, όταν ανάμεσα σε ορισμένους ανθρώπους αναπτύσσεται η κοινή συνείδηση ότι διαφέρουν από τους άλλους, γιατί μεταξύ τους έχουν κοινά πολιτισμικά στοιχεία και κοινό ιστορικό παρελθόν. Αυτή τη συνείδηση καλλιεργεί και βαθαίνει η γλώσσα, καταφάσκοντας την εθνική κοινότητα και πολιτισμικά και ιστορικά.

Το νόημα αυτό έχουν τα λόγια του Ανδριώτη, που παρατήρησε ότι η ελληνική γλώσσα ισοδυναμεί με την ιστορική επιβίωση της φυλής των Ελλήνων. Σε στιγμές πολέμου ως ομόγλωσση κοινότητα αντισταθήκαμε στον αλλόγλωσσο επιδρομέα και σε εποχές υποδούλωσης πάλι ως ομόγλωσση κοινότητα διατηρήσαμε την ελληνικότητά μας. Εξάλλου, όσα τμήματα αποκόπηκαν από τον εθνικό κορμό και παρέμειναν ελληνόγλωσσα, φύλαξαν ακμαία την εθνική τους συνείδηση. Όσα όμως χρησιμοποίησαν ξένες γλώσσες, αφομοιώθηκαν από τους ξένους πολιτισμούς και έχασαν την εθνική τους αυτεπίγνωση.

Η γλώσσα, λοιπόν, αποτελεί τη ζωντανή και πάλλουσα ψυχή του ελληνισμού, το μυστικό της μακροβιότητάς του. Στο σώμα της καθρεφτίζεται η ιστορία και συμπυκνώνεται ο πολιτισμός του έθνους. Είμαστε Έλληνες, κυριότερα γιατί μιλάμε μια γλώσσα που με κάθε λέξη της ανασύρει μνήμες από το παρελθόν και μας υποχρεώνει να θυμόμαστε, να σκεφτόμαστε και να ονειρευόμαστε ελληνικά.

6.2. Γλωσσική διμορφία

Η φύση επιτάσσει την αλλαγή και κάθε οργανισμός είναι προορισμένος να μεταβάλλεται όσο ζει. Αμετάβλητο μένει μόνο ό,τι είναι νεκρό ή άψυχο. Και η γλώσσα δεν είναι τίποτα από αυτά τα δύο. Όσο τη μιλούν άνθρωποι, είναι ζωντανός οργανισμός, αναγκασμένος να παρακολουθεί τις αλλαγές, τις επιτυχίες, τις αποτυχίες, την πρόοδο και την οπισθοδρόμησή τους.

Γι' αυτό, άλλωστε, γλώσσες αναλλοίωτες στο χρόνο δεν υπάρχουν. Στάσιμες μένουν μόνο οι νεκρές, εκείνες δηλαδή που έπαψαν να χρησιμοποιούνται, γιατί η εθνική κοινότητα που τις έπλασε, είτε αφομοιώθηκε πολιτισμικά από άλλες ισχυρότερες είτε αφανίστηκε. Και καθώς δε συνέβη ούτε το ένα ούτε το άλλο στον ελληνισμό, αναπόδραστα η γλώσσα του άλλαξε από την πρώτη μορφή της, τροποποιήθηκε παρακολουθώντας τις ιστορικές περιπέτειες του έθνους: άνθισε σε περιόδους εθνικής ακμής και σε εποχές παρακμής υποβαθμίστηκε.

Τούτα είναι και φυσιολογικά και επόμενα. Η γλώσσα καθρεφτίζει το ανθρώπινο πνεύμα και παρακολουθεί τις διακυμάνσεις και τις ταλαντώσεις του. Το αφύσικο είναι η προσπάθεια που κατέβαλαν ορισμένοι να ανακόψουν αυτή την πορεία και να επιβάλουν στη γλωσσική εξέλιξη άλλους κανόνες και αρχές. Από την αλεξανδρινή εποχή και μετά, κάποιοι λόγιοι αποφάσισαν πως ήταν ανεπίτρεπτο να αφήνεται η γλωσσική μοίρα στο έλεος του λαού και δίχως κανόνες και όρια να βαίνει από το κακό στο χειρότερο. Άλλωστε, τι κατάφερε αυτός ο λαός από το να μιλά με ^{μυκηθμούς} μυκηθμούς και ογκηθμούς; Δεν ήταν λοιπόν ούτε κατάλληλος ούτε άξιος να ορίζει τα γλωσσικά πράγματα. Αξιότεροι ήταν οι ίδιοι και για αυτό κλείστηκαν στο γραφείο τους, ώστε με φωτεινό πρότυπο την αρχαία αττική διάλεκτο να πλάσουν τη νέα γλώσσα.

Με αυτή, αρχαϊζουσα την ονόμασαν στην αρχή και στη συνέχεια καθαρεύουσα, πίστεψαν πως θα αναγεννήσουν πνευματικά τον ελληνισμό και θα φτάσουν στο ζηλευτό επίπεδο των αρχαίων. Η γλώσσα είναι τροφή και όπλο του πνεύματος, σκέφτηκαν, και μια καλλιεργημένη γλώσσα μπορεί να γίνει γέφυρα για ανώτερους πνευματικούς αναβαθ-

μούς. Αυτό βέβαια είναι σωστό ως θεωρητική αρχή, αλλά στην εφαρμογή του έσφαλαν. Γιατί ο πνευματικός ηγέτης μπορεί να βοηθήσει στη γλωσσική εξέλιξη, αν είναι καθοδηγητής και πρωτεργάτης, όχι όμως τροχόπεδη. Και αυτό σημαίνει πως η γλώσσα του πρέπει να λειτουργεί ως παράδειγμα, όχι όμως ως κανόνας και περιορισμός για το λόγο των άλλων.

Γιατί στην πραγματικότητα αυτό συνέβη. Κάθε λόγιος κατανοούσε τη γλώσσα με το δικό του τρόπο και έθετε διαφορετικούς κανόνες χρήσης. Στη βυζαντινή περίοδο δεν έχουμε μια μορφή λόγιας γλώσσας, αλλά στην ουσία όσες ήταν και οι χρήστες της. Και μέσα σε αυτή τη γλωσσική αναρχία ο λαός ήταν υποχρεωμένος με άλλη γλώσσα να σκέφτεται και να μιλά και άλλη γλώσσα να διαβάζει και να διδάσκεται.

Το αποτέλεσμα ήταν αναπόφευκτα αρνητικό. Σε γλωσσικό επίπεδο προκλήθηκε σύγχυση και ακαταστασία, που για αιώνες δυσκόλεψαν την εξέλιξη της γλώσσας, σε πνευματικό επήλθε οπισθοδρόμηση, αφού ο αμαθής λαός, που δεν κατανοούσε πια τους ταγούς του, έγινε αμαθέστερος, και σε κοινωνικό επίπεδο προκλήθηκαν τέτοιες έριδες και μίσση ανάμεσα στους υποστηρικτές της λόγιας και της καθομιλουμένης, που μέχρι πρόσφατα έφερναν αναταράξεις στην κοινωνική γαλήνη.

Με την καθιέρωση της κοινής νεοελληνικής, της μπολιασμένης από ορισμένα στοιχεία της καθαρεύουσας δημοτικής, λύθηκε οριστικά το γλωσσικό πρόβλημα, που για καιρό κακοφόρμιζε. Η γλώσσα του λαού έγινε αποδεκτή ως επίσημη γλώσσα του κράτους και η γλωσσική διμορφία έπαψε να ταλανίζει τα πνευματικά πράγματα του τόπου. Αφού λοιπόν διανύσαμε μια τροχιά αιώνων, καταλήξαμε να αναγνωρίσουμε ότι για τα άλλα έθνη ήταν αυτονόητο: η γλώσσα αλλάζει και αυτήν την αλλαγή ούτε η πολιτεία ούτε οι πνευματικοί άνθρωποι πρέπει να την εμποδίζουν.

6.3. Η «κρίση» της γλώσσας

Λένε πολλοί πως η γλώσσα μας διανύει περίοδο κρίσης. Μιλάνε μάλιστα για γλωσσική υποβάθμιση και ως πειστήρια χρησιμοποιούν τη λεξιπενία, τη χρήση ξένων λέξεων, τα αρκτικόλεξα και τόσα άλλα. Αυτά είναι γνωστά και έχουν πολλές φορές μέχρι σήμερα ειπωθεί. Δε σκοπεύουμε λοιπόν να τα επαναλάβουμε. Επιδιώξή μας είναι να κρίνουμε την ορθότητά τους.

Αυτό όμως είναι δύσκολο, στο βαθμό που ο λόγος για τη γλωσσική κρίση μένει ασαφής και αόριστος. Συγκεκριμένος θα γινόταν, αν πρότεινε ένα ορισμένο κριτήριο αποτίμησης της γλωσσικής αξίας. Κρίνω

κάτι ως κατώτερο, αφού το έχω συγκρίνει με κάτι άλλο και έχω διαπιστώσει ότι υστερεί. Έτσι και στην περίπτωση της γλώσσας: δικαιούμαστε να μιλάμε για γλωσσική υποβάθμιση, μόνο αν έχουμε ένα μέτρο γλωσσικής σύγκρισης. Αλλά κανένα τέτοιο δεν έχει προταθεί μέχρι σήμερα, τουλάχιστον με τρόπο ρητό. Και αυτό δεν είναι ανατιολόγητο. Γιατί, αν αναζητούσαμε κριτήρια, σε δύο μόνο θα καταλήγαμε: στο γλωσσικό επίπεδο κατά το παρελθόν και σε μια συγκεκριμένη γλωσσική μορφή. Όμως, ούτε το ένα ούτε το άλλο είναι ικανά να στοιχειοθετήσουν την κατηγορία της γλωσσικής υποβάθμισης.

Ως προς το πρώτο, πρέπει να επισημάνουμε πως τα γλωσσικά πράγματα στο παρελθόν ήταν σε δυσχερέστερη θέση από ό,τι εικάζεται πως βρίσκονται σήμερα. Έναν αιώνα πίσω, θα βλέπαμε πως την πρωτοκαθεδρία στο γλωσσικό τοπίο κατείχε η απόλυτη σύγχυση και αναρχία. Ήταν η περίοδος της γλωσσικής διμορφίας, όταν οι λόγιοι επέμεναν για την ανωτερότητα της καθαρεύουσας, αλλά για τους κανόνες της δυσκολευνταν να συμφωνήσουν. Και αυτό δεν ήταν τυχαίο: επρόκειτο για μια γλώσσα τεχνητή, γεννημένη όχι στον κοινωνικό χώρο αλλά σε συνθήκες γραφείου και αναπότρεπτα καθénas τη μιλούσε, όπως νόμιζε σωστά. Είναι επομένως δύσκολο να πιστέψουμε ότι οι νέοι της εποχής, που στο σπίτι χρησιμοποιούσαν τη δημοτική και στο σχολείο διδάσκονταν την καθαρεύουσα, γνώριζαν καλύτερα την ελληνική και τη χειρίζονταν με μεγαλύτερη άνεση και χάρη από τους σημερινούς. Άλλωστε, διασώθηκαν γραπτά κείμενα της εποχής που μαρτυρούν χαμηλή γλωσσική ποιότητα και πολλά γραμματικά και συντακτικά λάθη.

Ως προς το δεύτερο, είναι γεγονός πως η καθημερινή ομιλία υστερεί ποιοτικά από ένα ορισμένο γλωσσικό πρότυπο, τον επιστημονικό λόγο για παράδειγμα. Είναι όμως λαθεμένο να χρησιμοποιούμε τέτοια πρότυπα για την αξιολόγησή της. Και αυτό γιατί η γλώσσα εκδηλώνεται πολύμορφα όχι μόνο σε συλλογικό αλλά και σε ατομικό επίπεδο. Οι παράγοντες που ρυθμίζουν την εκφορά της ποικίλουν κάθε φορά ανάλογα με την περίσταση. Τέτοιοι είναι η γνώση του θέματος, το άτομο στο οποίο απευθυνόμαστε, η ψυχική μας διάθεση κτλ. και ανάμεσά τους συμπεριλαμβάνεται η επιδίωξη της γλωσσικής καλαισθησίας, όχι όμως πάντα ως ο σημαντικότερος. Άλλωστε, και ο επιστήμονας σε διαφορετικό επίπεδο λόγου εκφωνεί την ομιλία του ή συντάσσει τη μελέτη του και σίγουρα σε διαφορετικό επίπεδο συνομιλεί με το φίλο και τη σύζυγό του.

Προς τι λοιπόν η συζήτηση και η ανησυχία για τα γλωσσικά πράγματα; Φαίνεται πως συνηθίσαμε στη γλωσσική διαμάχη του παρελθόντος και επιμένουμε να αναπαράγουμε αντιπαλότητες και διαφωνίες εκεί όπου δεν υπάρχουν. Και πραγματικά, στην περίπτωση της γλώσσας δεν υπάρχουν. Ακόμη όμως και αν υπήρχαν, τότε η γλωσσική υποβάθμιση δε θα ήταν καθαρά γλωσσικό φαινόμενο· πρωτίστως κοινωνικό. Ε-

ξάλλου, όπως εύστοχα ειπώθηκε, «δεν υπάρχουν υποβαθμισμένες γλώσσες, αλλά υποβαθμισμένες κοινωνίες».

6.3.1. Η «γλώσσα» των νέων

Ένα από τα ισχυρότερα επιχειρήματα που συνηθίζουν να χρησιμοποιούν όσοι μιλάνε για γλωσσική κρίση είναι οι σημαντικές ιδιαιτερότητες που παρουσιάζει ο λόγος των νέων: οι σολοικισμοί, οι βαρβαρισμοί, η λεξιπενία, ο κρυπτικός λόγος και η χρήση ξένων λέξεων αποδεικνύει, λένε, την κατιούσα πορεία που ακολουθεί η γλώσσα μας.

Οι ενστάσεις μας δεν αφορούν τις ιδιαιτερότητες αυτές, που πράγματι υπάρχουν, αλλά α) την αναγωγή τους σε μια υποτιθέμενη «γλώσσα των νέων» και β) τη χρήση τους ως αποδεικτικού στοιχείου της «γλωσσικής φθοράς και αλλοίωσης».

Ως προς το πρώτο, πρέπει να επισημανθεί πως με τη χρήση της γενικής προσδιοριστικής («των νέων») αποδίδονται σε όλους τους νέους γλωσσικές παρεκκλίσεις που χαρακτηρίζουν μια ορισμένη, μειοψηφική, κατά τη γνώμη μας, ομάδα. Επομένως, ο όρος «γλώσσα των νέων» στηρίζεται σε μια αυθαίρετη γενίκευση του μερικού και συνιστά μια αξιολογική - και όχι περιγραφική - κρίση, που εξυπηρετεί όχι επιστημονικούς αλλά ιδεολογικούς σκοπούς: την ενίσχυση της κινδυνολογίας για τη γλώσσα με την επισήμανση της «κακοποίησης» στην οποία την υποβάλλουν αυτοί που αποτελούν το μέλλον της.

Ως προς το δεύτερο, πρέπει να τονιστεί πως η αποκλίνουσα γλωσσική συμπεριφορά ορισμένων νέων δεν οφείλεται τόσο σε γλωσσικούς όσο σε κοινωνικούς λόγους. Η κρυπτική, για παράδειγμα, γλώσσα, η συνθηματολογία και η χρήση ξένων λέξεων δεν είναι αποτέλεσμα άγνοιας αλλά συνειδητή έκφραση κοινωνικής διαφοροποίησης, αμφισβήτησης και νεωτερισμού. Επομένως, η ασέβεια προς τη γλώσσα είναι στην πραγματικότητα ασέβεια προς το κοινωνικό σύστημα, η δε «διόρθωσή» της δεν μπορεί να επιτευχθεί με γλωσσικά (π.χ. επαναφορά των αρχαίων ελληνικών από το πρωτότυπο στο γυμνάσιο) αλλά κυρίως με κοινωνικά μέσα.

Πρέπει, τέλος, να επισημανθεί πως οι γλωσσικές ιδιαιτερότητες ορισμένων νέων δεν αφήνουν ανεξίτηλα σημάδια πάνω στο σώμα της γλώσσας. Κανένας, για παράδειγμα, δε θυμάται το στερεότυπο τρόπο με τον οποίο χρησιμοποιούνταν κατά τη δεκαετία του '80 το επίρρημα «βασικά», η φράση «να πούμε» κτλ.. Και αυτό δεν είναι τυχαίο, αφού οι νέοι κάθε γενιάς με την ενηλικίωση και την προσαρμογή τους στο «σύστημα» σταδιακά αποποιούνται ένα μεγάλο μέρος από τα στοιχεία (ιδεολογία, αμφίεση, γλώσσα κτλ.) της προηγούμενης κοινωνικής διαφοροποίησης και αμφισβήτησής τους.

Επομένως, δεν κακοποιούν όλοι οι νέοι τη γλώσσα και όσοι το κάνουν δε στρέφονται εναντίον της ίδιας αλλά της κοινωνίας. Η κριτική, λοιπόν, που τους ασκείται, αν δεν απορρέει από μια ειδυλλιακή εικόνα του παρελθόντος - ιδιαίτερα οικεία σε ανθρώπους που δυσκολεύονται να παρακολουθήσουν τις εξελίξεις του παρόντος - προκύπτει από την επίμονη εναντίωση κάποιων στη δημοτική. Η «γλώσσα των νέων» είναι το ιδεολογικό μέσο που χρησιμοποιεί η εν λόγω κριτική, προκειμένου να δικαιολογήσει αυτή την εναντίωση, και όχι ο πραγματικός λόγος της.

6.4. Διεθνισμός και γλωσσική ταυτότητα

Σημαντικά είναι τα βήματα προόδου που συντελούνται στην εποχή μας στον τομέα της επικοινωνίας και της συνεργασίας των λαών. Οι εμπορικές ανταλλαγές πυκνώνουν, η πολιτισμική αλληλεπίδραση δυναμώνει και ισχυροί πολιτικοί δεσμοί σφυρηλατούνται μεταξύ των χωρών. Πάνω στη βάση των σχέσεων αυτών ένας νέος, παγκόσμιος και διεθνοποιημένος, πολιτισμός εγκαθιδρύεται, για να συμπεριλάβει στους κόλπους του όλους ανεξαιρέτως τους λαούς. Υποστηρίζεται όμως πως αυτή η θετική κατά τα άλλα εξέλιξη κρύβει και κινδύνους, ανάμεσα στους οποίους με έμφαση επισημαίνεται ο κίνδυνος αλλοίωσης της γλώσσας από την πρόσμιξη της με ξένα γλωσσικά στοιχεία.

Βέβαια, στη μέχρι τώρα ιστορία μας αφθονούν τα παραδείγματα της χρήσης ξένων λέξεων. Όπως άλλωστε συνέβη σε κάθε άλλη εθνική γλώσσα, έτσι και η ελληνική δεν έμεινε ανεπηρέαστη από τα ξενόγλωσσα στοιχεία και στο σώμα της περιέχει αφομοιωμένες πλήθος ξένες λέξεις. Εξάλλου, η γλωσσική αλληλεπίδραση αποτελεί αναπόσπαστο μέρος της πολιτισμικής και αφού ο λαός μας διατηρούσε σχέσεις με τους υπόλοιπους, αναπόφευκτα επηρεαζόταν και από τα γλωσσικά τους στοιχεία. Και όσο αυτά υιοθετούνταν με μέτρο και προσαρμόζονταν στους φωνολογικούς και γραμματικούς κανόνες της ελληνικής, όχι μόνο δεν αποτελούσαν κίνδυνο, αλλά αντίθετα συνέβαλαν στον πλουτισμό της.

Το είδος όμως των σχέσεων που συνάπτουμε στην εποχή μας με τους άλλους λαούς, και ιδιαίτερα με τους οικονομικά ισχυρούς, έχει ριζικά αλλάξει τη γόνιμη γλωσσική αλληλεπίδραση που στο παρελθόν υπήρχε. Στο βαθμό που η αγορά μας κατακλύζεται από τα εμπορικά προϊόντα των προηγμένων χωρών και η ζωή μας ορίζεται από τα επιστημονικά και τεχνικά επιτεύγματά τους, αναπόφευκτη είναι η υπέρμετρη υιοθέτηση ξένων λέξεων και φράσεων. «Κόρη της ανάγκης» χαρακτηρίσαν τη γλώσσα και αφού ανάγκη της εποχής είναι η χρήση ξένων αγαθών, δεν

μπορούμε να μείνουμε γλωσσικά ανεπηρέαστοι από τις ξένες ονομασίες που αυτά φέρουν.

Από την άλλη, ορατή είναι η πολιτισμική κυριαρχία των οικονομικά αναπτυγμένων χωρών στο πλαίσιο του σύγχρονου κόσμου. Ο νέος, διεθνής πολιτισμός δε συνθέτει, αλλά ουσιαστικά καταργεί την πολιτισμική πολυφωνία. Στη θέση της επιβάλλει τη μονοκρατορία της αναπτυγμένης Δύσης, που με τη βοήθεια των μέσων ενημέρωσης και της εμπορευματοποιημένης τέχνης, απειλεί να αλώσει πολιτισμικά τους λαούς. Τις επιπτώσεις αυτού του πολιτισμικού «ιμπεριαλισμού» υφίσταται και η γλώσσα, που υποβάλλεται σε έναν αβέβαιο ως προς την έκβαση και άνισο ανταγωνισμό με την αγγλική.

Εξάλλου, η παγκοσμιοποίηση του πολιτισμού επιβάλλει την ανάγκη γλωσσομάθειας για λόγους επαγγελματικούς και μορφωτικούς. Μάλιστα οι νέοι της χώρας μας κατέχουν μία από τις πρώτες θέσεις στην Ευρώπη στον τομέα αυτό. Πέρα όμως από τα αναμφίβολα θετικά αποτελέσματα της γνώσης ξένων γλωσσών, το γεγονός αυτό σε συνδυασμό με την αναποτελεσματική διδασκαλία της ελληνικής από το σχολείο αυξάνει τον κίνδυνο γλωσσικής αλλοίωσης.

Η γλωσσική, λοιπόν, αλληλεπίδραση που συντελείται στην εποχή μας διαφέρει ριζικά από αυτήν του παρελθόντος. Ακριβέστερα, δεν πρόκειται για αλληλεπίδραση αλλά για μια επίθεση ξενικών γλωσσικών στοιχείων, που με τη μορφή πλημμυρίδας απειλούν κατ' αρχάς να νοθεύσουν και στη συνέχεια να υποτάξουν και να παραμορφώσουν τη γλώσσα. Στον καθημερινό λόγο εμφανίζεται ένα σύνολο κακοχωνεμένων και αναφομοιωτών ξενικών τύπων, που αχρηστεύουν μέρος του λεξιλογικού θησαυρού της ελληνικής και ανατρέπουν τους γραμματικούς, συντακτικούς και φωνολογικούς κανόνες της σωστής χρήσης της. Η γλωσσική αναρχία, που τείνει να επικρατήσει, απειλεί τη γλώσσα, αφού για πρώτη φορά στην ιστορία της δεν είναι τόσο ο λαός αλλά ξένες δυνάμεις που ορίζουν τη μοίρα της.

Αναμφίβολα λοιπόν, η πορεία παγκοσμιοποίησης του σύγχρονου πολιτισμού εγκυμονεί κινδύνους για τη γλωσσική ταυτότητα της χώρας μας. Και αφού η συμμετοχή μας στα πλαίσια του διεθνοποιημένου πολιτισμού αποτελεί αδήριτη ανάγκη, πρέπει να βρούμε διαφορετικούς τρόπους αντιμετώπισης του προβλήματος από την εθνική απομόνωση, που πολλοί υποστηρίζουν.

Σημαντικό ρόλο σε αυτήν την προσπάθεια μπορεί να διαδραματίσει ο εκπαιδευτικός θεσμός. Ειδικά στην εποχή μας, που ο νέος υποχρεώνεται από μικρή ηλικία να μάθει μία ή περισσότερες ξένες γλώσσες, πολλές φορές μάλιστα μεθοδικότερα και πληρέστερα απ' ό,τι διδάσκεται την ελληνική, προβάλλει επιτακτική η ανάγκη ποιοτικής αναβάθμισης της γλωσσικής διδασκαλίας. Αυτό προϋποθέτει περισσότερες ώρες και μεγαλύτερη βαρύτητα στο μάθημα της γλώσσας, καλογραμμένα και πιο

προσιτά διδακτικά εγχειρίδια. Προϋποθέτει, επίσης, δασκάλους ειδικούς, ικανούς όχι μόνο να μεταδώσουν γνώσεις, αλλά και να γεννήσουν στην ψυχή των νέων αισθήματα αγάπης και σεβασμού για τη γλώσσα τους.

Εξίσου σημαντική μπορεί να αποδειχτεί και η συμβολή των μέσων ενημέρωσης. Με τη σωστή γλωσσική χρήση στον προφορικό και γραπτό λόγο και κυρίως με την αντικατάσταση των ξένων όρων, που για λόγους εντυπωσιασμού συνηθίζουν να χρησιμοποιούν, μπορούν να ασκήσουν θετική γλωσσική επίδραση στο κοινό.

Βέβαια, αφού η γλώσσα καθρεφτίζει τον τρόπο ζωής και σκέψης του ανθρώπου, η προστασία της δεν μπορεί να επιτευχθεί όσο αυτός θα συνεχίσει να ζει με βάση ξένα πρότυπα και να σκέφτεται με βάση ξένες αξίες. Ο αγώνας για τη γλωσσική καλλιέργεια είναι σύστοιχος με τον αγώνα για τη διαφύλαξη της παράδοσης και την προσπάθεια τόνωσης της πνευματικής και πολιτιστικής ζωής της κοινωνίας μας. Γιατί όσο τα πολιτιστικά δρώμενά μας ατονούν, τόσο πιο επιρρεπής θα γίνεται ο άνθρωπος στις ξενικές επιρροές ως προς τον τρόπο σκέψης, έκφρασης και ζωής. Και μόνο όταν νιώσει επάρκεια και πληρότητα με τα πνευματικά και πολιτισμικά δημιουργήματα του τόπου, θα πάψει να μιμείται δουλικά τη γλώσσα και τα πρότυπα των ξένων.

Χωρίς λοιπόν να θεωρείται σκόπιμος ο καθαρισμός της γλώσσας από όλα τα ξενικά στοιχεία, γιατί σε μια τέτοια περίπτωση θα φτώχαινε το λεξιλόγιο και θα χάναμε λέξεις χρήσιμες στην καθημερινή επικοινωνία, κρίνεται αναγκαίος ο περιορισμός της άκριτης υιοθέτησης ξένων λέξεων και η προστασία της γλώσσας από τις τάσεις ξενομανίας, που υπέρμετρα μας χαρακτηρίζουν.

6.5. Η λακωνική έκφραση

Ο τρόπος με τον οποίο εκφράζεται γλωσσικά ένας άνθρωπος όχι μόνο επηρεάζεται από τον τρόπο με τον οποίο σκέφτεται και επικοινωνεί, αλλά και τον επηρεάζει. Αυτό σημαίνει πως η γλώσσα δεν αποτελεί μόνο ένα εργαλείο της σκέψης ή ένα όργανο της επικοινωνίας αλλά και ένα προσδιοριστικό παράγοντα της ποιότητας και της μιας και της άλλης.

Απ' τη διαπίστωση αυτή συνάγεται το συμπέρασμα πως η καταλληλότητα της γλωσσικής διατύπωσης καθορίζει σε σημαντικό βαθμό την αποτελεσματικότητα της σκέψης και της επικοινωνίας: ο ασαφής, για παράδειγμα, λόγος δημιουργεί εμπόδια, ενώ ο σαφής τα αίρει. Ποια όμως διατύπωση θα μπορούσε να χαρακτηριστεί κατάλληλη;

Για τους αρχαίους Έλληνες, η λακωνική, η έκφραση δηλαδή που διακρίνεται για τη λιτή και επιγραμματική διατύπωση των σκέψεων.

Τέτοια ήταν η γλώσσα των Λακώνων - απ' όπου και ο όρος -, που ζώντας σκληροτράχηλα και ασκητικά συνήθιζαν να είναι εγκρατείς στο λόγο τους. Η εγκράτεια αυτή θεωρήθηκε και εξακολουθεί να θεωρείται ανώτερη γλωσσική αρετή.

Πρώτα απ' όλα για την απλότητα και τη σαφήνειά της. Η λακωνική έκφραση προτάσσει την ορθότητα έναντι της καλλιέπειας, την ακρίβεια έναντι της επιτήδευσης και τη βραχυλογία έναντι της περιττολογίας. Μ' άλλα λόγια, υποτιμά τη μορφή της διατύπωσης έναντι του περιεχομένου της, προβάλλοντας την αρχή πως η λεκτική ένδυση μιας σκέψης πρέπει να αποβλέπει στην εύρεση και τη μετάδοση της αλήθειας και όχι στην απόκρυψή της ή τον εντυπωσιασμό και την αισθητική ευχαρίστηση του δέκτη.

Συνάμα, η ενάργεια της λακωνικής διατύπωσης είναι στοιχείο που εξασφαλίζει τη διαύγεια της πνευματικής και την αμεσότητα της επικοινωνιακής πράξης. Το πρώτο συμβαίνει, γιατί η επιδίωξη της σαφήνειας στην έκφραση μεταφράζεται σε επιδίωξη της σαφήνειας στη σκέψη και το δεύτερο γιατί η αξίωση της ευθύτητας στο λόγο ισοδυναμεί με αξίωση της ευθύτητας στην επικοινωνία.

Ωστόσο, η λακωνικότητα δεν είναι κατ' ανάγκη αποδεικτικό πνευματικής ωριμότητας. Μπορεί κάλλιστα να οφείλεται και σε λόγους πνευματικής ένδειας, όπως ο Καβάφης έδειξε στο «Ηγεμών εκ Δυτικής Λιβύης» ή και εσωστρέφειας, οπότε η επιφανιόμενη απλότητά της δεν είναι παρά απλοϊκότητα και οι αποφθεγματικές διατυπώσεις της δεν περιέχουν τίποτε άλλο από κοινοτοπίες. Συνάμα, δεν είναι πάντα ικανή να ανταποκριθεί σε όλες τις επικοινωνιακές ανάγκες και να εξυπηρετήσει όλους τους επικοινωνιακούς σκοπούς. Για παράδειγμα, οι λεπτές συναισθηματικές αποχρώσεις και οι σύνθετες ιδέες, απόρροια ενός κόσμου πολυπλοκότερου από τον αρχαίο, δεν μπορούν να αποδοθούν με επάρκεια από τη βραχυλογική έκφραση. Ομοίως, το έργο της διδασκαλίας, της κριτικής (κτλ.) υλοποιείται αποτελεσματικότερα με τον αναλυτικό και όχι το λακωνικό λόγο.

Οι ενστάσεις αυτές δεν αποβλέπουν στην υποτίμηση της λακωνικότητας. Η συντομία και η λιτότητα συνιστούν πράγματι αρετές της έκφρασης, αλλά σε καμία περίπτωση δεν μπορούν και δεν πρέπει να αποτελέσουν τον κανόνα και το υπόδειγμά της. Και απ' τη διαπίστωση αυτή μπορούμε να εξαγάγουμε την απάντηση στο αρχικό ερώτημα: καμία διατύπωση δεν μπορεί να διεκδικήσει την απόλυτη καταλληλότητα σε όλες τις πνευματικές και επικοινωνιακές ανάγκες του ανθρώπου. Το είδος της πνευματικής λειτουργίας και οι συνθήκες της επικοινωνιακής περίπτωσης είναι, τελικά, που προσδιορίζουν την καταλληλότητά της, και όχι το πόσο προσεγγίζει ή αποκλίνει από ένα ορισμένο πρότυπο λόγου.

6.6. Η γλώσσα της εξουσίας

Με τον όρο *εξουσία* εννοούμε την ύπαρξη σχέσεων επιβολής ανάμεσα σ' αυτόν που κατέχει και ασκεί κάποια μορφή κυριαρχίας (πολιτική, οικονομική, ιδεολογική κτλ.) και σ' αυτόν που την υφίσταται. Η επιβολή αυτή, που στα αυταρχικά καθεστώτα υλοποιούνταν δίχως τη συγκατάβαση του δεύτερου ενώ στα σύγχρονα δημοκρατικά με τη συναίνεσή του, συνοδεύεται από ένα σύνολο προσδιοριστικών παραγόντων και μέσων, που ανάλογα με το είδος τους στοχεύουν είτε στη νομιμοποίηση⁹, είτε στη διατήρηση¹⁰ είτε, τέλος, στη διαίωσή της¹¹. Ανάμεσά τους ξεχωρίζει η γλώσσα, ή καλύτερα η γλώσσα της εξουσίας, γιατί είναι ένα από τα λίγα προσδιοριστικά γνωρίσματα αυτής της επιβολής που επιτελεί και τις τρεις προηγούμενες λειτουργίες.

Το ότι γίνεται αναφορά στη «γλώσσα της εξουσίας» σημαίνει πως υπάρχει ένα σύνολο στοιχείων που διαφοροποιούν τον εξουσιαστικό από κάθε μη εξουσιαστικό λόγο. Ασφαλώς, η εκφορά του πρώτου δεν είναι πάντα ομοιόμορφη, υπάρχουν όμως στη χρήση του ορισμένες βασικές ομοιότητες, που συνιστούν τη γλωσσική ιδιαιτερότητά του.

Πρώτη ανάμεσά τους είναι το επίσημο ύφος. Ο εξουσιαστικός λόγος απορρίπτει λεκτικούς τύπους της καθομιλουμένης και παρακολουθεί με μια ορισμένη χρονική καθυστέρηση την εξέλιξή της¹². Μένει, λοιπόν, προσηλωμένος σε προγενέστερες γλωσσικές μορφές, στην προσπάθειά του να αντλήσει πρόσθετη δύναμη από το κύρος και την αίγλη αυτών των μορφών.

Συνάμα, είναι λόγος πομπώδης, ψυχρός και απρόσωπος. Πομπώδης, γιατί στοχεύει στον εντυπωσιασμό και ως μέσο για την πρόκλησή του μετέρχεται τη χρήση εξεζητημένων λέξεων, τη συσσώρευση επιθέτων, την περίπλοκη σύνταξη (κτλ.). Ψυχρός και απρόσωπος, γιατί αφενός ρέπει προς τη συνθηματολογία και τη στερεότυπη διατύπωση και αφετέρου προβάλλει το χρήστη του όχι ως υποκείμενο αλλά ως φορέα εξουσίας.

Τέλος, κύριο γνώρισμά του είναι η συχνή χρήση εννοιών με φορτισμένο (ιδεολογικά, ηθικά, εθνικά) εννοιολογικό περιεχόμενο. Τέτοιες έννοιες είναι η «πατρίδα», ο «λαός», το «εθνικό συμφέρον», η «δημοκρατία», η «αριστερά», η «δεξιά», που με την αναφορά τους προσφέρουν αυτονόητη ιδεολογική στήριξη σε κάθε πολιτικό επιχείρημα, έστω και αν είναι παραπλανητικό, αβάσιμο και λαθεμένο.

⁹ Για παράδειγμα η επίκληση στο Θεό στα αυταρχικά καθεστώτα (ελέω Θεού μοναρχία) ή στη λαϊκή πλειοψηφία στα σύγχρονα δημοκρατικά.

¹⁰ Π.χ. τα όργανα της δημόσιας τάξης.

¹¹ Π.χ. η κυρίαρχη ιδεολογία.

¹² Π.χ. η χρήση της καθαρεύουσας ή ορισμένων τύπων της από τους πολιτικούς της χώρας μας.

Επομένως, η γλώσσα της εξουσίας είναι γλώσσα νομιμοποίησης, διατήρησης και διαιώνισης της εξουσιαστικής επιβολής. Και αυτό σημαίνει πως ο τρόπος με τον οποίο χρησιμοποιείται, μπορεί να μας βοηθήσει να αντιληφθούμε τις βαθύτερες προθέσεις του διεκδικητή ή του κατόχου της εξουσίας για το είδος, την ποιότητα και το βαθμό αυτής της επιβολής.